

CEZAR-IVAN COLIȚĂ

ARHANGHELUL MIHAIL
ȘI ISTORIA APARIȚIILOR
SALE CĂLĂUZITOARE

Pe urmele unui înger călător
în cultura și civilizația europeană

EDITURA HERALD
București

Cuprins

REZUMAT	7
CUVÂNT-ÎNAINTE	8
CUVÂNT CĂTRE CITITOR ȘI MULȚUMIRI	11
I. — Introducere: Identitatea Arhistrategului Mihail	16
1. Motivația privind alegerea temei	16
2. Enigmaticul nume al Voievodului îngeresc	21
3. Arhanghelul Mihail în <i>Vechiul Testament</i> și spațiul iudeo-creștin	25
4. Arhanghelul Mihail și creștinismul	29
5. Despre sabia și aripile angelice: semnificații duhovnicești	33
II. — Taxiarchul Mihail în istoria Bizanțului	35
1. Arhanghelul Mihail și Constantinopolul	35
2. Cultul îngerilor în zona Frigiei	66
3. Minunea de la Colose/Chonae	76
III. — Mihail și Italia lombardo-bizantină	91
1. Arhangheli și îngeri în Italia paleocreștină (secolele I-V): între un cult autohton și influențe orientale	91
2. Apariția Arhanghelului Mihail la Monte Gargano	105
3. Spiritualitatea lombardă și difuziunea etosului garganic în Occidentul medieval	120
4. Diversitatea pelerinajelor medievale efectuate la Monte Sant'Angelo	138
IV. — Apariția Arhanghelului Mihail pe vârful Muntelui Pirchiriano	159
1. Angelofania din anul 983 și întemeierea abației Sacra di San Michele	159
2. Istoria abației de la origini și până în zilele noastre	172
3. Reflecții teologice și file de jurnal asupra unui pelerinaj întreprins la San Michele	193

V. — Angelofania din vârful Castelului Sant’Angelo	205
1. Roma în contextul istoric al pandemiei „iustiniene”	205
2. Un papă al Romei și un înger al Domnului ridică povara de pe umerii Cetății Eterne	208
3. Sf. Grigorie cel Mare și epidemia de ciumă: perspective actuale	212
4. Apariția din anul 590: similarități structurale cu alte angelofanii și minuni	214
5. Problematika izvoarelor istorice	219
6. Apariția Arhanghelului Mihail în lumina unor abordări istorico-critice	221
7. Imaginea episodului miraculos din anul 590 în istoria bisericească a secolelor VII–XIII	227
8. Castelul Sant’Angelo: între sublimul artistic și tenebrele istoriei	229
9. Concluzii privitoare la minunea din anul 590	234
VI. — Apariția Arhistrategului celest la Mont Saint-Michel	237
1. Mont-Saint Michel: un simbol al Franței cotidiene și un vechi loc de isihie din trecut	237
2. Întemeierea abației Saint-Michel într-o atmosferă providențială	243
3. Istoria abației Saint-Michel din timpurile medievale și până în zilele noastre	256
VII. — Arhanghelul Mihail în Irlanda și insulele britanice	265
1. Mihail și formarea unui cult autohton: secolele VII–X	265
2. Skellig Michael: o perspectivă istorică și providențială	276
3. Îngerii în trup ai Arhanghelului Mihail și organizarea monahală de la Skellig Michael	286
VIII. — O viziune de ansamblu	302
1. Un miraj cartografic sau o axă duhovnicească? 302	
2. Despre sfinții îngeri, asceza creștină și desăvârșirea omului	316
REMARCI CONCLUZIVE	336
GLOSAR	345
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ	357
REFERINȚE	357
LISTA ILUSTRĂȚIILOR	381

Rezumat

Cartea de față reprezintă atât o investigație despre caracterul verosimil al unor apariții îngerești petrecute în perioada secolelor IV–X d. Hr., cât și o istorie teologică despre rolul pe care aceste angelofanii ale Arhanghelului Mihail l-au jucat în Antichitatea târzie, în Evul Mediu și în zorii Modernității. Investigația se desfășoară pe două planuri. Primul este redat de analiza intervenției miraculoase și a mesajului revelator al Arhanghelului, în timp ce al doilea este redat de răspunsul Bisericii în receptarea liturgică a respectivului eveniment providențial. De asemenea, al doilea plan include atât răspunsul unor comunități monastice care s-au implicat intens în construirea anevoioasă a unor lăcașuri de cult pe locul angelofaniei Taxiarchului celest, cât și feedbackul maselor de pelerini care au binecuvântat aceste ctitorii prin jertfa unui lung și primejdios periplu ascetic. Cartea este altminteri o monografie despre cultul creștin închinat acestui Arhanghel în spațiul bizantin și în Occidentul medieval. O asemenea analiză mai are ceva în plus. Ea se concentrează totodată pe anticamera spațiului de întâlnire dintre lumea sensibilă și cea inteligibilă pentru a putea reda o fărâmă din modalitatea în care ne călăuzesc și ne ajută sfintele puteri cerești cu privire la desăvârșirea și mântuirea noastră.

Cezar-Ivan Coliță

Introducere: Identitatea Arhistrategului¹ Mihail

„Micșoratu-l-ai pe om cu puțin față de îngeri.” *Dar cu toate că distanța e mică, noi nu cunoaștem cu precizie esența îngerilor și chiar dacă am face mii de speculații, tot nu am putea-o afla.*

(Sf. Ioan Hrisostom, *Despre necunoașterea lui Dumnezeu*)

MOTIVAȚIA PRIVIND ALEGEREA TEMEI

Este greu să vorbim în general despre un sfânt, dar mai ales despre un sfânt care este atât înger, cât și Voievodul tuturor puterilor cerești. Prin urmare, toată discuția – dacă am putea să o mai numim astfel – s-ar muta pe tărâmul inefabilului. Ar trebui ca rațiunea noastră omenească să fie puternic ancorată într-un plan inteligibil, reușind să stăpânească în același timp măiestria „discernerii duhurilor” pentru a nu lua drept adevăr plâsmuirile propriei noastre minți. Însă doar sfinții reușesc să facă acest lucru. Cum autorul nu posedă asemenea calități duhovnicești, îmi prezint încă de pe acum scuzele față de cititori întrucât sunt conștient că în multe dintre rândurile acestei lucrări am încercat să pătrund cu mintea mea prea omenească în universul de necuprins al spiritelor pure. Cartea aceasta se dorea a fi inițial o lucrare generală despre lumea sfinților îngeri din perspectivă patristică și scolastică. Am renunțat destul de repede la această direcție deoarece nu am ajuns încă la profunzimea și gradul mare de abstractizare care se cer în general pentru o carte referitoare la esența ființelor angelice.

În schimb, recunosc că m-a atras încă de timpuriu misterul legat de natura îngerilor. Îmi puneam adesea întrebări referitoare la înfățișarea lor, dacă posedă sau nu un trup și cum este posibil ca ei să

---

¹ Arhistrateg (de la gr. *αρχιστρατηγός* / „archistratigos”), în lumea greacă a Antichității și în Evul Mediu, funcție militară oferită înalților comandanți militari sau chiar șefului suprem al armatei. În limba română, termenul este sinonim cu „voievod” sau „taxiarh”. În credința creștină, Sf. Mihail este mai-marele îngerilor buni care Îl slăvesc neîncetat pe Dumnezeu, dar care se implică totodată în lupta contra răului și în procesul de mântuire „în procesul mântuirii subiective a oamenilor”.

se materializeze, deși ei sunt prin natura lor lipsiți de corporalitate. Apoi mă gândeam la cât de mare trebuie să fie slava negrăită a îngerilor, despre care se spune că, odată văzută cu ochii noștri omenești, oferă o asemenea bucurie și însuflețire încât poate chiar să ne răpună. Explicația ar fi că trupul nostru muritor nu poate îndura intensitatea unei prezențe celeste în cea mai pură formă a ei. Un asemenea lucru nu are cum să nu producă fascinație față de puterile cerești, căci ne dăm seama la ce nivel înalt suntem noi chemați ca oameni să strălucim în calitate de sfinți în împărăția lui Dumnezeu dimpreună cu frații noștri cerești, îngerii. Și totodată, ne dăm seama cât de cumplită și de dureroasă ar fi ratarea acestei demnități pe care neamul omenesc a pierdut-o dintru început prin căderea protopărinților noștri.

E drept, interesul meu pentru îngeri a oscilat întotdeauna între evlavie și speculație. Am să vorbesc mai mult despre evlavie, căci speculațiile nu prea conduc spre lucruri ziditoare de suflet. Sunt conștient că toate reușitele mele aducătoare de bucurie sau privitoare la ieșirea anevoioasă dintr-un impas nu s-au datorat neapărat puterilor mele personale, ci unor sclipiri fulgurante care mi-au oferit soluții deosebit de simple la probleme complexe. Raportându-mă la acele clipe, nu știu care au fost cu adevărat gândurile mele, dar intuiesc că cele mai bune alegeri pe care le-am luat până acum se datorează unor sugestii a căror origine transcende lumea aceasta. În orice caz, lucrul acesta se întâmplă de fapt cu fiecare din noi. De pildă, atunci când reușim să găsim rezolvarea la o problemă care ne dă bătăi de cap, spunem entuziasmați „mi-a venit o idee” și, mai rar, „am o idee”. Socotesc că acel „mi-a venit” presupune o influență exterioară din partea cuiva, care ne trimite o anumită informație, pe când „am o idee” reflectă mai mult o dispoziție sufletească în care mintea știe că a ajuns de una singură la o anumită soluție. E o intuiție simplă, dar care poate să distingă la nivel intuitiv gândurile noastre de gândurile sugerate nouă de sus. De-a lungul timpului, am aflat din literatura filocalică faptul că mintea omului poate fi mișcată deopotrivă de harul dumnezeiesc, de intervenția subtilă a unor sfinți și îngeri, dar și de influențele nefaste ale duhurilor potrivnice. Aceste intervenții subtile generează diferite stări care înregistrează anumite intensități și durate ce depind numai de alipirea sau refuzul omului față de un gând anume. Socotesc că atingerea plină de har a îngerului se regăsește, la nivel

mental, într-o stare plină de un sens existențial, iar înțelegerea devine una mai profundă atunci când ne raportăm cu dragoste, smerenie, nădejde și sinceritate față de Dumnezeu. Or sensul are negreșit în el ceva îngeresc, căci îngerii sunt făpturi inteligibile, iar menirea lor este de a ne transmite lumina unei cunoașteri depline care transcende orizontalitatea și caracterul efemer al acestei lumi.

Alteori, se spune că îngerul păzitor ne numără toți pașii vieții noastre, nu precum îi numără gadgeturile și aplicațiile digitale lipsite de viață, ci cu scopul ca, la ieșirea sufletului din trup, el să ne arate căile parcurse ale vieții noastre, care fie ne-au desăvârșit, fie ne-au pervertit. Din ipostaza sa de „cartograf” al drumurilor vieții noastre, îngerul devine avocat și ostaș pus în slujba apărării sufletului pe drumul nostru către patria cerească. Aici intervine celebra existență a „vămileor văzduhului” care, pentru unii teologi reprezintă o adevărată dogmă, în timp ce pentru alții ar fi numai o creație de folclor duhovnicesc. Mergând totuși pe prima variantă, se spune că el ne ferește de acuzațiile duhurilor potrivnice și mincinoase care, folosindu-se de o retorică distorsionată, caută motive să îi arunce pe oameni „în întunericul cel mai dinafară”, acolo unde este „plângerea și scrâșnirea dinților” (cf. *Matei* 8, 12)¹.

Date fiind toate aceste atribuții speciale ale îngerilor păzitori, îmi este greu să nu manifest o evlavie deosebită față de acest tainic și permanent companion ceresc pus în slujba sufletului meu. Extrapolând acest sentiment personal plin de venerație, mi-am propus să scriu o lucrare, care este la origini rodul unei disertații teologice, având în prim-plan o figură angelică. După îndelungate reflecții, am socotit că cea mai potrivită figură este cea a Arhanghelului Mihail, căci semnele aparițiilor sale sunt cele mai vizibile în istoria creștinismului.

Cartea de față, scrisă din perspectivă istorico-teologică, abordează tema privitoare la evoluția cultului închinat Arhanghelului Mihail, care a luat naștere *grossomodo* la confluența dintre Antichitatea târzie

---

¹ Într-o rugăciune adresată îngerului păzitor, credinciosul îi cere acestuia, printre altele, următorul lucru: „Sfinte îngere, în înfricoșatul ceas al morții tu să fii lângă mine, bunul meu păzitor, alungându-i pe întunecații demoni veniți să înfricoșeze cutremuratul meu suflet. Apără-mă de cursele lor, când va fi să trec prin vămile văzduhului, pentru ca, de tine călăuzit și păzit fiind, lumina Raiului să o văd!”

și perioada medievală. Cele mai importante angelofanii² se regăsesc în intervalul secolelor IV–X, când protagonistul nostru celest se revelează cu un scop precis către anumite persoane, descoperire care duce astfel la ridicarea unor lăcașuri de cult pe locul sau în preajma minunatelor apariții. Desigur, au existat de-a lungul timpului multe și felurite angelofanii cuprinse în experiența mistică a Bisericii care fie depășesc intervalul cronologic amintit, fie nu au fost puse nicio-dată în scris din motivul unei adânci smerenii. De pildă, cine poate ști câte angelofanii au loc chiar în momentul de față în viața unor persoane alese? Cine poate ști câți oameni sunt salvați chiar acum, din diverse primejdii, prin intervenția neobosită a slăvitului Mihail? Cine poate ști cât de multe suflete se întorc înapoi în trupul lor ca urmare a mijlocirii Arhanghelului pentru a-și desăvârși viața după ce au trecut nepregătiți de marele hotar al veșniciei³? În orice caz, această experiență suprasensibilă datorată Voievodului celest⁴ nu o putem

---

² Angelofanie/anghelofanie: reprezintă o manifestare sau o apariție a unui înger care se revelează oamenilor, viziune percepută fie mental (în vis, când vorbim de angelofanii onirice; în timpul stărilor extatice etc.), fie, de cele mai multe ori, cu organele noastre de simț (în special văz, auz, simț tactil). Angelofaniile au un scop precis și anume revelarea unui mesaj din partea lui Dumnezeu trimis prin intermediul duhurilor Sale slujitoare. Am folosit termenul de „angelofanie” în locul celui de „anghelofanie” (de la gr. *αγγελοφάνεια*/„angelofaneia”) dată fiind uzitarea sa mai mult în spațiul occidental sub forma de *angelophany* (eng.), *angéophonie* (fr.), *angelofania* (it.), limbi în care au fost scrise majoritatea studiilor de specialitate referitoare la aparițiile Arhanghelului Mihail în istoria lumii creștine. În limba română formele acestui termen diferă în funcție de preferința personală a vorbitorilor/autorilor.

³ Ne referim aici la experiențele petrecute la limita morții, fenomen care mai poartă denumirea generică de „near death experience” (NDE) stabilită de medicul Raymond Moody. Acest tărâm metafizic reprezintă numai un spațiu intermediar în care sufletul cunoaște o fărâcă din lumea veșniciei, fie prin intermediul anumitor revelații venite din partea Divinității, a sfinților sau a îngerilor, fie prin anumite experiențe extatice. În orice caz, aceste persoane nu pășesc hotarul de taină al morții pentru a avea parte de o experiență în lumea veșniciei. Altfel spus, fenomenul NDE reprezintă numai o anticameră situată între cer și pământ, a se vedea mai multe în Kyriacos C. Markides, *Darurile deșertului: calea uitată a spiritualității creștine*, trad. Anca Irina Ionescu, Ed. Herald, București, 2021, pp. 245–265, Dumitru Constantin Dulcan, *Creierul și mintea Universului*, Ed. Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2019, pp. 217–226.

⁴ Celest: adică originar din cerurile superioare, minunat, divin, îngeresc.

cuprinde cu logica și rațiunea omenească. Ea ține de experiența¹ inefabilă² a fiecărui om în parte cu veleități spirituale care nu poate fi cuprinsă în definiții formale, silogisme și speculații înguste. Ea este sesizată numai cu ajutorul unei intuiții adânci, cu ochii duhovnicești ai inimii și cu o minte formată în ambianța de taină a cultui liturgic. Prin urmare, toate aceste angelofanii istorice analizate în această carte au loc în niște parametri subtili care pregătesc dimensiunea unui spațiu de întâlnire între lumea inteligibilă și cea sensibilă.

Totuși, am optat pentru acest interval istoric deoarece secolul al IV-lea este martorul venerării Arhistrategului Mihail la nivel oficial în cultul Bisericii³, în timp ce mijlocul secolului al XI-lea este ales în mod arbitrar cu scopul de a marca despărțirea, ce-i drept convențională, a creștinismului răsăritean față de cel apusean. Pe locul acestor apariții îngeresti, au fost ridicate anumite biserici cu hramul slăvitului Arhanghel, multe dintre aceste edificii bucurându-se de o faimă deosebită chiar și în zilele noastre. Din cele mai vechi timpuri și până astăzi, aceste lăcașuri de cult au figurat adesea ca mari oaze de spiritualitate, centre intelectuale, noduri principale în rețeaua rutelor de pelerinaj, proiecte arhitectonice deosebite, ctitorii imperiale și feude papale care au inspirat anumite sentimente și mentalități în rândul maselor de pelerini.

Totuși, înainte de a vorbi de marile angelofanii petrecute pe fondul unor contexte istorice diferite, trebuie să vorbim – oricât de puțin – despre identitatea biblică a Arhanghelului Mihail care poate să ridice la un moment dat anumite semne de întrebare. Desigur, toată această analiză a prezenței marelui Voievod al oștirilor cerești în istoria mântuirii neamului omenesc reprezintă, după cum ar spune

---

¹ Experiența/a experia: termen care nu este inclus deocamdată în Dicționarul Explicativ al Limbii Române, dar care este utilizat în literatura filosofică și religioasă. Termenul diferă de verbul „a experimenta” deoarece experimentul se referă numai la partea empirică, tangibilă, măsurabilă a realității. „A experia” trimite cu gândul la o experiență mentală, la universul conștiinței umane, la trăirile profunde, uneori mistice care transcend lumea simțurilor și care integrează armonios o seamă de aspecte care în lumea materială par antagonice.

² Inefabil, trăire sau stare de beatitudine care nu poate fi exprimată sau limitată la o seamă de cuvinte, la un set de definiții formale. Mai presus de cuvinte, inexprimabil.

³ În plus, rolul Arhanghelului Mihail în calitate de principal sol divin este regăsit în scrierile și omiliile Sf. Efreem Sirul și cele ale Sf. Ioan Gură de Aur. A se vedea Vlad Bedros, „Cultul arhanghelilor – surse literare și iconografice: Moldova secolelor XV–XVI”, în *Arhangheli și îngeri*, Ed. Deisis-Stavropoleos, Sibiu/București, pp. 96–129, (pp. 100–101).